

DELTA ATELIER

overzicht van de deelnemende praktijken

HERNIEUWBAAR ENERGIELANDSCHAP

	IABR–Atelier Rotterdam
<i>locatie</i>	Rotterdam
<i>opdrachtgevers</i>	IABR, Gemeente Rotterdam (Stadsontwikkeling, Resilient Rotterdam) en Havenbedrijf Rotterdam
<i>partners</i>	Havensteder, Delfshaven Coöperatie, Metropoolregio Den Haag Rotterdam (MRDH) e.a.
<i>introductie</i>	Het onderzoek vindt plaats op (de koppeling van) 3 schaalniveaus: regio, wijk en gebouw, en tegen de internationale achtergrond van de klimaatafspraken. Twee andere werklijnen doorkruisen: M4H+ als gebied waar alle opgaven samenkomen en de vertaalslag van de opgedane kennis naar handelingsperspectief: “hoe kan de overheid hiermee aan de slag en welke instrumenten kunnen worden ontwikkeld?” De energietransitie wordt als maatschappelijk project benaderd, vanuit de logica energie = ruimte = solidariteit. De koppeling tussen maatschappelijke ontwikkeling en stadsontwikkeling staat centraal: de energietransitie als <i>driver</i> voor inclusieve stadsontwikkeling.
	Pilootprojecten Klimaatwijken
<i>locatie</i>	Vlaanderen
<i>opdrachtgevers</i>	LABO RUIIMTE (Departement Omgeving en Team Vlaams Bouwmeester) en het Vlaams Energieagentschap
<i>partners</i>	UGent LABO A, Blaf Architecten en Bureau Bouwtechniek
<i>introductie</i>	Om de energetische renovatie en transformatie van onze wijken ten gronde aan te pakken én om aan kwaliteitsvolle verdichting te werken, moeten we los komen van de huidige perceelsgrenzen en minstens op bouwblok of wijkniveau inzetten. Pilootprojecten Klimaatwijken kunnen demonstreren hoe je – als alternatief voor nieuwbouw op greenfields - bestaande wijken vanuit energetisch oogpunt transformeert, én er tegelijk modelvoorbeelden van maakt voor kwaliteitsvol, verdicht wonen, met ook aandacht voor open ruimte, voor andere vormen van mobiliteit, voor collectieve energetische installaties, ... De duurzame transformatie van die wijken is enerzijds een ontwerpmatig, ruimtelijk en energetisch vraagstuk, maar is – vooral omdat we de ambitie hebben tot opschaling en vertaling naar andere wijken en generiek beleid - ook een juridisch, financieel, vastgoed- en beheersvraagstuk. Momenteel loopt een verkennend onderzoek waarin de ambities, scope en haalbaarheid van een reeks Pilootprojecten wordt onderzocht. Na afronding van dit onderzoek zal via een call gezocht worden naar initiatiefnemers van 5 Pilootprojecten, verspreid over Vlaanderen.
	ZEROregio
<i>locatie</i>	Leiedal (Zuid-West-Vlaanderen)
<i>partners</i>	Leiedal, gemeenten Anzegem, Avelgem, Deerlijk, Harelbeke, Kortrijk, Kuurne, Lendeledede, Menen, Spiere-Helkijn, Waregem, Wevelgem, Wervik en Zwevegem en Ruimte Vlaanderen
<i>introductie</i>	Hoe kan Kortrijk, rekening houdend met zijn positie in Zuid-West-Vlaanderen én in Vlaanderen, op een positieve manier omgaan met de ‘mismatch’ tussen demografische evoluties én woonaanbod en -ontwikkelingen? Een ZEROregio

is aangepast aan de gevolgen van het gewijzigde klimaat en herleidt haar eigen bijdrage tot de klimaatverandering tot nul. ZEROregio focust op een verbeterde ruimtelijke vertaling van het concept klimaatneutraliteit in de ruimtelijke planning. Leidal beoogt het operationaliseren en toepassen van kennis uit klimaatstudies op het terrein, in concrete strategische cases en sites; het integreren van klimaatneutraliteit in regionale ruimtelijke visievorming; en dit verder doorvertalen naar het instrumentarium van de ruimtelijke planning.

<i>locatie</i>	Rotterdamse VvE's Met Energie (RVME) Rotterdam
<i>opdrachtgevers</i>	VVE010, Gemeente Rotterdam, Climate KIC en Metropoolregio Den Haag Rotterdam (MRDH)
<i>partners</i>	Corades Architectuur en VvE's Met Energie
<i>introductie</i>	Rotterdamse VvE's Met Energie maakt samen met Verenigingen van Eigenaars een plan voor verduurzaming van hun gebouw. Dat bouwen we vanuit de kracht en kennis van het collectief, gericht op maximaal eigenaarschap en capaciteit binnen de VvE. Samen maken we een plan dat technisch kloppend is en financieel haalbaar. Als de VvE achter het stuur zit, ontstaat in dit proces van wederzijdse educatie, inspiratie en informatie 'als vanzelf' een verbreding van eerste individuele interesses (zonnepanelen) naar een 'vereniging van belangen': de gedeelde ambitie; een integraal plan voor een toekomstigbestendiger gebouw.
<i>locatie</i>	FUR Zeeland LAB Zeeland
<i>partners</i>	Lectoraat Future Urban Regions (verbonden aan de Academies van Bouwkunst van Maastricht, Tilburg, Rotterdam, Arnhem, Amsterdam en Groningen), Stadslab Vlissingen, OTO landscape architecture Rotterdam, Bright Amsterdam, FABRICations Amsterdam, Bureau Lofvers Rotterdam, Jet van Zwieten Utrecht, Rademacher & De Vries architects Amsterdam, David Dooghe Rotterdam, Spatie Rotterdam en WTS Architecten Vlissingen
<i>introductie</i>	Zeeland ligt in het hart van het havencomplex van Rotterdam en Antwerpen maar tegelijk in de luwte van deze steden. Voor de kust van Zeeland komen een aantal grote windparken en tegelijk moet er een kerncentrale worden ontmanteld. De duizenden arbeidskrachten voor beide mega-operaties zijn in Zeeland niet te vinden. Zeeland is een provincie met steeds minder leefbare kernen maar met een enorm potentieel op gebied van recreatie in combinatie met zorg. In het Zeeland Lab gaat het lectoraat Future Urban Regions (FUR) met haar ontwikkelde kennis en instrumenten een bijdrage leveren aan een duurzame toekomst van Zeeland. Tegelijk gaat het lectoraat zo in de praktijk haar modellen testen.
<i>locatie</i>	Atelier X / Energie is Ruimte Nederland
<i>opdrachtgever</i>	Ministerie van Binnenlandse Zaken
<i>introductie</i>	Het Atelier X organiseert de inzet van ontwerpend onderzoek bij prioritaire, sectoroverschrijdende projecten en programma's van het ministerie van Infrastructuur en Milieu in Nederland. 'Hoe veel ruimte vraagt het duurzaam opwekken van onze energie?' 'Past dat eigenlijk wel in Nederland?' 'Wat betekent dat dan voor onze steden en ons landschap?' Voor de hand liggende vragen die nog niet eerder in detail waren uitgewerkt en bij elkaar voor heel Nederland op een kaart gezet zijn. De publicatie 'Energie & Ruimte – een nationaal perspectief' schetst een mogelijk antwoord en laat zien welke keuzes er voorliggen.

ZORGZAME LEEFOMGEVING

IABR–Atelier Eindhoven (tbc)
locatie Eindhoven
opdrachtgevers IABR en Gemeente Eindhoven
introductie Stadsontwikkeling heeft zich de afgelopen decennia vooral gericht op ruimtelijk-economische vraagstukken. De triomf van de stad is een verdeelde triomf, lang niet iedereen kan profiteren of heeft in gelijke mate toegang tot de kwaliteiten die het stedelijk leven kan bieden. Hoe meet of test je de zorgzame en gezonde stad? Hoe kunnen we naar een nieuwe vorm van stadsontwikkeling waarin ruimtelijke investeringen ten goede komen aan zowel technische als sociale innovatie?

Prijsvraag Who Cares
locatie Almere, Groningen, Rotterdam, Sittard-Geleen
Initiatiefnemers Rijksbouwmeester i.s.m. de ministeries van VWS en BZK, Stichting Humanitas, de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving, de gemeenten Almere, Groningen, Rotterdam, Sittard-Geleen en de provincie Limburg
introductie Veranderingen in de zorg en ondersteuning, demografische ontwikkelingen en een andere kijk op gezondheid, leiden tot nieuwe ruimtelijke opgaven en kansen in de woonwijken. Twintig teams van ontwerpers, zorgprofessionals en andere innovatieve denkers hebben in 2017 hun ideeën uitgewerkt voor toekomstbestendige woonwijken in Rotterdam, Almere, Groningen en Sittard-Geleen. De jury, onder voorzitterschap van Rijksbouwmeester Floris Alkemade, benoemde voor iedere wijk een winnaar en een runner up. Uit de inzendingen van WHO CARES blijkt dat het tijd is voor nieuwe kijk op wijken, wonen en zorg. Met verbeelding en ontwerpkracht. Met oog voor technologische innovatie. Met mensen die over de grenzen van hun vakgebied heen kijken en contact maken met buurt en bestuur. Om deze beweging op gang te houden hebben de initiatiefnemers de lessen die zij hebben geleerd met WHO CARES verwoord in een briefadvies aan de Ministers van BZK en VWS. Eén van de aanbevelingen in het advies is het oprichten van een Community of Practice, waarin wordt geleerd van de inzendingen van Who Cares en kennis wordt gedeeld.

Heim-collectief
locatie Vlaanderen en Brussel
partners Vakgroep Architectuur en Stedenbouw van de Universiteit Gent, Vluchtelingenwerk Vlaanderen en Endeavour
introductie HEIM-collectief grijpt de asielcrisis aan om het bredere woningvraagstuk te herdenken. In plaats van het als een verliesverhaal voor de stad te beschouwen, gaan ze op zoek naar innovatieve woonvormen die uitnodigen tot wonen in diversiteit. Via ontwerpend onderzoek en geïnspireerd door waardevolle initiatieven van middenveldorganisaties in binnen- en buitenland, onderzoeken ze hoe we een permanente en flexibele structuur voor tijdelijke woonvormen kunnen ontwikkelen.

The Next Level: Commoning, New Ways of Living & Working
locatie Rotterdam
partners Stad in de Maak, Rotterdam, i.s.m. Community Land Trust Brussel (CLTB), R-Urban Paris en Who Builds the City Belgrado
introductie Het ontwerpers-, makers- en bewonerscollectief Stad in de Maak denkt, bouwt en experimenteert aan een toekomstbestendige stedelijke context: voorbij het

‘kerngezin’, de utopie van de vaste baan, de neo-liberale economie en de geïndividualiseerde samenleving. Nieuwe leefvormen, commoning, collectief (eigen)initiatief, een economie gebaseerd op delen, leren door doen en het actief realiseren van sociaal/economische weerbaarheid zijn hierbij kernbegrippen.

<i>locatie</i>	Pilootprojecten Zorg voor de Buurt Vlaanderen
<i>opdrachtgevers</i>	Team Vlaams Bouwmeester, Agentschap Zorg en Gezondheid en VIPA
<i>partners</i>	LUCAS KU Leuven en De Smet Vermeulen Architecten
<i>introductie</i>	De 5 Pilootprojecten Onzichtbare Zorg, opgestart in 2012 en waarvan momenteel een aantal in uitvoering, trachten antwoorden te bieden op het maatschappelijke vraagstuk van de vergrijzing en de toenemende zorgvraag binnen het dense stedelijke weefsel in Vlaanderen. Als vervolg wordt nagedacht over een 2 ^{de} editie van ‘Pilootprojecten Zorg voor de Buurt’, die zich richten op de ondersteuning van kleinschalige zorgprojecten binnen een netwerk op schaal van de buurt. Tot nu toe werd het verkennend onderzoek voor een eventuele tweede reeks Pilootprojecten afgerond. Het is echter nog niet duidelijk of het instrument van ‘pilootprojecten’, zoals het voor andere opgaven ontwikkeld werd door Team Vlaams Bouwmeester, geschikt is voor de nieuwe opgaven op schaal van de buurt.

<i>locatie</i>	Coöperatieve Vereniging Ecodorpen Nederland (CVEG) Gelderland
<i>partners</i>	WUR, ZorgID (Volker Wessels), Driestroom, Gemeente Overbetuwe, Gemeente Nijmegen, div. woningbouwverenigingen, Stip-Connected, Cardo Architecten Rotterdam, Felixx Landschapsarchitecten, Iris de Kievith en Dorpsraad Heteren
<i>introductie</i>	CVEG staat voor (het vormen van en wonen in) een ecologisch en duurzaam dorp en wijk, waar vanuit “nabuurship” een grote groep mensen mee zorgt voor een kleinere groep minder gezonde mensen en mensen met een beperking. Zo blijven gezinnen en families zo lang mogelijk bij elkaar en ontstaat een divers gezelschap van bewoners, jong oud, gezinnen, alleengaanden, gezond (draggers) en meer of minder beperkt (vragers).

RUIMTE VOOR BIODIVERSITEIT EN WATER

<i>locatie</i>	Open Ruimte Platform Vlaanderen
<i>partners</i>	De Vlaamse Landmaatschappij (VLM), het Vlaams Departement Omgeving, de Vereniging van Vlaams Provincies (VVP), de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG), de Regionale Landschappen, de Vlaamse Vereniging voor Ruimte en Planning (VRP), Architecture Workroom Brussels (AWB), KU Leuven (PLEN), Voorland, 1010au, de Vlaamse Milieu Maatschappij (VMM), het Departement Landbouw en Visserij (L&V), het Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek (ILVO), het Vlaams Instituut voor Technologisch Onderzoek (VITO), het Vlaams Kenniscentrum Water (VLAKWA) en het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB)
<i>introductie</i>	De open ruimte staat voor vele uitdagingen, zoals klimaatverandering, waterkwaliteit, voedselproductie, hernieuwbare energie, biodiversiteit, ... Om die complexe uitdagingen het hoofd te bieden, is een handelingsperspectief

nodig. Het Open Ruimte Platform zette een leertraject en een testtraject op waarin voorgestelde toekomstvisies uit het Open Ruimte Offensief getest werden. Vervolgens werkt het Platform aan een methode om de conclusies en resultaten om te zetten in een concrete (programmatische) aanpak die de open ruimte tot een belangrijke bouwsteen maakt van de toekomstige ontwikkelingen van Vlaanderen. Op dit moment loopt de oproep voor het eerste programma 'Water-Land-Schap', met subsidiemogelijkheden om de watergebonden uitdagingen samen met lokale coalities aan te pakken.

Stiemervallei + Trage Wegen Genk

locatie
partners

Genk
Stad Genk, Tractebel, VMM, VLM, ANB, Aquafin, Infrac, Connecting Nature, INBO, OSMOS, Provincie Limburg, Natuurpunt, Universiteit van Hasselt Faculteit Architectuur, LUCA School of Arts, De Andere Markt en Trage Wegen vzw

introductie

De ruimtelijke ontwikkeling van Genk wordt gekenmerkt door een meerpolige ontwikkelingslogica, de zogenaamde 'Rasterstad Genk'. De Stiemerbeek (STBK) heeft de potentie een strategische verbinding te zijn in dit urbane landschap. Enerzijds als blauwgroene as tussen een groot aantal strategische polen van Genk, anderzijds als (re)connector tussen natuur, mens en economie. Daarnaast is Genk ook dé autostad bij uitstek in Vlaanderen. WegenWerken is een zoektocht naar de brede inzetbaarheid van trage wegen als 'commons' en als 'stadsmakers' in de stad Genk. De uitbouw van een multifunctioneel netwerk is onmisbaar in de ambitie voor een nieuwe mobiliteitsvisie die voorbij gaat aan de rasterstad.

Atelier Rijn-Maas Monding

locatie

Rijn-Maas Monding, van Biesbosch tot de Voordelta, van de Nieuwe Maas tot aan het Haringvliet

partners
introductie

Wereld Natuurfonds, TU Delft en Gemeente Dordrecht
Het Atelier Rijn-Maas monding richt zich op de vraag op welke manier de opgaven van versnelde klimaatadaptatie, de transitie naar duurzame energie, voedselvoorziening en de verstedelijkingsopgave gekoppeld kunnen worden aan het herstel van de natuurlijke veerkracht van de delta. Het Atelier brengt daarvoor niet alleen de domeinen waterveiligheid (kustwaterbouw, watermanagement), ruimtelijke ontwikkeling (stedenbouw, landschapsarchitectuur en gebiedsontwikkeling) en ecologie (natuurontwikkeling en ecosysteemdiensten), maar ook ruimtelijk-economische en financiële expertise bijeen. Het atelier richt zich niet op het ontwikkelen van nieuwe grote vergezichten (aan visies en plannen voor de delta geen gebrek) maar op het ontwikkelen van concrete projecten en businesscases op het schaalniveau van stad, wijk en huis. In deze projecten werken lokale partners als gemeenten, waterschap en bewoners samen met multidisciplinaire ontwerpteams van de TU Delft.

Mozaïek Dommelvallei

locatie
partners

Stroomgebied Dommel (tussen Eindhoven en Den Bosch)
Stuurgroep Mozaïek Dommelvallei met groot netwerk van partners uit de samenleving, alle gemeenten in de Dommelvallei van Eindhoven tot en met 's-Hertogenbosch, waterschappen De Dommel en Aa en Maas, Noordbrabants Landschap, Brabant Water, Streeknetwerk Het Groene Woud en de regio Noordoost Brabant/AgriFood Capital) en onderwijs- en onderzoeksinstituten TUE, WUR en HAS

introductie

Mozaïek Dommelvallei is nu drie jaar op weg. Een weg waarop veel is ontwikkeld: een rijk palet aan concrete initiatieven, een aantal inmiddels

gerealiseerde lokale projecten en diverse inspirerende ontwerpen die tonen hoe een verweven aanpak van opgaven op een concrete locatie er uit kan zien. Bovendien een weg waarop de 'zwerm' van betrokkenen zich telkens uitbreidt en diverser wordt, waar mensen afhaken en inhaken. Waar het ene idee het andere opwekt, maar waar ook botsingen ontstaan tussen de leefwereld van initiatiefnemers en de systeemwereld van de overheden.

	Building with Nature
<i>locatie</i>	Dordrecht
<i>partners</i>	EcoShape, i.s.m. Boskalis, Van Oord, Arcadis, Royal Haskoning DHV, HKV Lijn in Water, Witteveen+Bos, Deltares, Wageningen University & Research, Wetlands International, Vereniging van Waterbouwers, IHC, Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Programma Eems Dollard 2050, Gemeente Delfzijl, Gemeente Harlingen, Groningen Seaports, Het Groninger Landschap, Het Waddenfonds, Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, Hoogwaterbeschermingsprogramma, It Fryske Gea, Natuurmonumenten, NIOZ, Provincie Groningen, Rijkswaterstaat, Stichting De Noordzee, Topsector Water, TUDelft, Waterschap Hunze en Aa's e.a.
<i>introductie</i>	Bouwen met de natuur is een concept dat een antwoord biedt op vragen als bodemdaling, zeespiegelstijging, hogere rivierafvoeren, uitputting van grondwatervoorraden, maar ook hittestress, droogte en verzilting. In dit concept zijn natuurlijke processen zoals wind, stroming, ontwikkeling van flora en fauna integraal onderdeel van een waterbouwkundig ontwerp. Dat maakt flexibele en duurzame oplossingen mogelijk, waar natuur, recreatie en de lokale gemeenschap en economie van profiteren.

	Holwerd aan Zee
<i>locatie</i>	Holwerd en regio Noordoost-Friesland
<i>opdrachtgever</i>	Holwerd aan Zee
<i>partners</i>	Dorpsbelang Holwerd, agrarische en recreatieondernemers, Staatsbosbeheer, Waddenvereniging, Wereld Natuur Fonds, Vogelbescherming Nederland, It Fryske Gea, Programma Naar een Rijke Waddenzee, gemeente Dongeradeel en buurgemeenten, provincie Fryslân, ministeries, LTO Noord, Wetterskip Fryslân, Gemeente en ondernemers Ameland, onderwijs (MBO, HBO, WO), Deltaprogramma Wadden, Leeuwarden Culturele Hoofdstad 2018, Sense of Place, SNN, NOM, Rabobank e.a.
<i>introductie</i>	Decennialang zijn voor Noordoost Fryslân talloze plannen ontwikkeld om de regio uit de negatieve spiraal te halen. Helaas belanden veel plannen onderin in een la en de regio verpaupert verder: voorzieningen verdwijnen, werkloosheid stijgt en er komen steeds meer - vaak historisch waardevolle - woningen leeg te staan. Als reactie heeft Holwerd zélf een werkgroep opgericht met als doel om de verbinding tussen Waddenzee en het dorp te herstellen. De doorbraak in de zeedijk betekent niet alleen een economische kans voor de hele regio; de zoet-zout overgang is ook een kans voor de natuur.

GEZONDE LANDBOUW

	IABR–Atelier Oost-Vlaams Kerngebied
<i>locatie</i>	regio Gent
<i>opdrachtgevers</i>	IABR en Provincie Oost-Vlaanderen
<i>partners</i>	Departement Omgeving Vlaanderen, stad Gent, Veneco en de 28 gemeenten in de Gentse regio
<i>introductie</i>	Vanuit de nood aan een nieuw woonbeleid wordt – in samenwerking met lokale besturen, intercommunales, kennisinstellingen, mobiliteitsactoren, de vastgoedsector, de regionale landschappen, het middenveld en de Provincie – een proactieve strategie uit om het Oost-Vlaamse Kerngebied kwaliteitsvol en geïntegreerd te ontwikkelen. Maar het woonbeleid kan niet los bekeken worden van de andere uitdagingen die zich manifesteren. Integendeel. Een nieuwe woonstrategie kan enkel succesvol zijn als ze bijdraagt aan de integrale versterking van het gehele metropoolgebied en diens aanwezige ruimtelijke kwaliteiten en kapitale, opgedeeld in drie pijlers: ‘productief landschap’, ‘ruimte voor productie’ en ‘de verbonden figuur’.

	Prijsvraag Brood en Spelen
<i>locatie</i>	Zandgronden Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel
<i>initiatiefnemers</i>	College van Rijksadviseurs i.s.m. de provincies Noord-Brabant, Overijssel en Gelderland, de ministeries van BZK en LNV, de Noord-Brabantse Waterschapsbond, het Groen Ontwikkelfonds Brabant BV, de ZLTO en de gemeente Deurne. Ondersteund door waterschappen Rijn en IJssel en Vechtstromen en de 22 gemeenten van de Brabantse Taskforce VAB’s
<i>partners</i>	Wageningen University & Research, Kadaster, RVO en RCE
<i>introductie</i>	Het platteland zal de komende jaren grote veranderingen ondergaan, die nu vragen om voorbereiding en actie. Er liggen grote kansen, maar ook stevige uitdagingen: klimaatverandering, de wateropgave, natuurbeheer, energietransitie, illegale activiteiten en dierziektes. Ook vergrijzing en een krimpende bevolking vragen om aanpassingen van de inrichting van het platteland. Daarnaast zullen veel boeren zonder opvolgers of toekomstperspectief hun bedrijf stoppen, waardoor stallen en schuren komen hierdoor in rap tempo leeg te staan. De prijsvraag Brood en Spelen doet een beroep op boeren en ondernemende grondeigenaren uit de zandgebieden van Brabant, Gelderland en Overijssel: Ontwikkel samen met ontwerpers en anderen met vernieuwende ideeën perspectieven voor het platteland. Een jury kiest in juli 2018 maximaal 16 winnende teams die ieder 25.000 euro krijgen om hun plan verder uit te werken.

	Toekomstperspectief Nederlandse Veengebieden
<i>locatie</i>	Nederlandse Veengebieden
<i>partners</i>	H+N+S, CLM, Commonland en Stichting ARK
<i>introductie</i>	De coalitie gaat op zoek naar een duurzaam toekomstperspectief voor de Nederlandse veengebieden, waarbij bodemdaling en de daardoor veroorzaakte CO2-emissies worden gestopt, en er kansen ontstaan voor nieuwe vormen van grondgebruik en een nieuwe economie voor belanghebbenden. Hiervoor worden niet alleen de locatiespecifieke kenmerken onderzocht, maar ook de betekenis van de mondiale ketens van veevoer, via melkveehouderij, tot zuivelproduct.

Pilootproject Productief Landschap Tuinen van Stene & Food Hub N.E.S.T., Groeiness, Spilvarken

<i>locatie</i>	Stadsrand Oostende en Centrum Gent
<i>opdrachtgevers</i>	ILVO, Team Vlaams Bouwmeester en Stad Oostende
<i>partners</i>	Tractebel met ADR architects, Maat-ontwerpers, Jan Willem van der Schans-WUR, Voorland, provincie West-Vlaanderen, sociaal huis Oostende, Buitengoed, BuitenAntenne, Stadslabo cv, Groeiness, Timelab en Spilvarken
<i>introductie</i>	De Pilootprojecten Productief Landschap beschouwen landbouw als een cruciale ruimtebeheerder en koppelen uitdagingen inzake voedselproductie aan waterbeheer, natuurbehoud, energie-delen en andere maatschappelijke vraagstukken. Het landbouwpark Tuinen van Stene, met haar 35ha een van de belangrijkste nieuwe parken in Oostende, heeft de ambitie om een 21ste-eeuws voedselpark te worden. En vanuit het Gentse initiatief N.E.S.T., een groep burgers en organisaties die zich tijdelijk verenigen in de oude stadsbibliotheek, is een collectief gegroeid (o.a. Groeiness, Spilvarken) dat zich wil inzetten op het effectief realiseren van Food Commons. Voedsel in een stedelijke omgeving is bijgevolg niet enkel een bestemmingsvraagstuk maar vergt een intensieve werking en de ontwikkeling van kritisch burgerschap.

EEN NIEUW MOBILITEITSSYSTEEM

IABR–Atelier Oost-Vlaams Kerngebied

<i>locatie</i>	regio Gent
<i>opdrachtgevers</i>	IABR en Provincie Oost-Vlaanderen
<i>partners</i>	Departement Omgeving Vlaanderen, stad Gent, Veneco en de 28 gemeenten in de Gentse regio
<i>introductie</i>	Vanuit de nood aan een nieuw woonbeleid wordt – in samenwerking met lokale besturen, intercommunales, kennisinstellingen, mobiliteitsactoren, de vastgoedsector, de regionale landschappen, het middenveld en de Provincie – een proactieve strategie uit om het Oost-Vlaamse Kerngebied kwaliteitsvol en geïntegreerd te ontwikkelen. Maar het woonbeleid kan niet los bekeken worden van de andere uitdagingen die zich manifesteren. Integendeel. Een nieuwe woonstrategie kan enkel succesvol zijn als ze bijdraagt aan de integrale versterking van het gehele metropoolgebied en diens aanwezige ruimtelijke kwaliteiten en kapitale, opgedeeld in drie pijlers: ‘productief landschap’, ‘ruimte voor productie’ en ‘de verbonden figuur’.

Mobipunten

<i>locatie</i>	Vlaanderen
<i>partners</i>	Autodelen.net en Taxistop
<i>introductie</i>	Mobipunten zijn knooppunten voor verschillende vervoerswijzen op buurniveau. Een mobipunt bestaat uit een parkeerplaats voor autodelen, fietsparking en een nabije halte van openbaar vervoer. Mobiliteitsorganisaties Taxistop en Autodelen.net leerden het concept kennen in Bremen en het Noorse Bergen en namen het initiatief om dit in Vlaanderen te promoten. Vandaag bestaan in verschillende Vlaamse steden al autodeelstandplaatsen die ook aansluiten op andere vervoerswijzen. Eén gedeelde auto kan 15 privéwagens vervangen. Hoe beter alle alternatieven voor privéwagengebruik en -bezit zijn uitgewerkt, hoe hoger de vervangingsratio. Een goed complementair aanbod verhoogt ook het aantal duurzame verplaatsingen ten nadele van autogebruik.

<i>locatie</i>	LABO Mobiliteit Vlaanderen
<i>partner</i>	LABO RUIIMTE (Departement Omgeving en Team Vlaams Bouwmeester)
<i>introduce</i>	LABO RUIIMTE is een samenwerkingsplatform van Team Vlaams Bouwmeester en Departement Omgeving en externe partners, dat via ontwerp opdrachten en door maatschappelijk debat onderzoekt welke impact langetermijnevoluties hebben op de organisatie van onze steden en landschappen, op de vormgeving van onze leefomgeving, en op de duurzaamheid van de samenleving. In LABO MOBILITEIT willen we op de Gentse stadsregio een aantal toekomstscenario's uittesten voor een grotere samenhang tussen ontwikkelingen in mobiliteit (mobility as a service / gedeelde mobiliteit) enerzijds en ruimtelijke knooppunten en kwaliteit anderzijds. Hoe ontwikkelt de stadsregio zich tot en polycentrische regio waarin optimaal gebruik gemaakt kan worden van, en geschakeld tussen, duurzame vervoersmodi? Hoe koppelen we ruimtelijke ontwikkelings- en verdichtingsvraagstukken aan het toekomstige mobiliteitsmodel?
<i>locatie</i>	Bye Bye Kleine Ring Brussel
<i>partners</i>	Rien van de Wall en Wim Menten (initiators), BRAL, Arau, Brussels Studies Institute, Irib, Pyblik, AWB en Brussels Academy
<i>introduce</i>	De leefkwaliteit staat onder hoge druk. BYE BYE Kleine Ring stelt de herinrichting van de Kleine Ring van Brussel voor, met het oog op stadsontwikkeling, betere bereikbaarheid en verbetering van de leefomgeving. Verschillende Brusselse burgerplatformen en organisaties uit het academische veld verenigen zich om één van de belangrijkste Brusselse verkeersinfrastructuren te herdenken en het mobiliteitsvraagstuk op een constructieve en implementatiegerichte wijze op de politieke agenda te zetten.
<i>locatie</i>	Kempenlab Kempen
<i>partners</i>	AR-TUR, Kempens Open Ruimte Platform, Regionaal Landschap Kleine en Grote Nete en Rurant vzw
<i>introduce</i>	Kempenlab bekijkt de grote sociaal-ruimtelijke uitdagingen vanuit het rurale gebied en zet het rurale gebied midden in het debat. Samen met partners als Provincie Antwerpen en Universiteit Antwerpen initieert Kempenlab ontwerpend onderzoek vanuit verschillende thematische invalshoeken. Kempenlab koppelt dit aan een regionaal publiekstraject dat enkele jaren loopt met lezingen, co-creatieve workshops en scenario's, debatten en tentoonstellingen die het ontwerpend onderzoek voeden en omgekeerd.
<i>locatie</i>	Atelier X divers (Ringwegen/Verstedelijkingsopgave)
<i>partners</i>	Ministerie van Binnenlandse Zaken, CRa, Vereniging Deltametropool
<i>introduce</i>	Het Atelier X organiseert de inzet van ontwerpend onderzoek bij prioritaire, sectoroverschrijdende projecten en programma's van het ministerie van Infrastructuur en Milieu in Nederland.

(RE)PRODUCTIEVE STAD

IABR–Atelier Rotterdam en Test Site M4H+

locatie Rotterdam

opdrachtgevers IABR, Gemeente Rotterdam (Stadsontwikkeling, Resilient Rotterdam) en Havenbedrijf Rotterdam

partners Havensteder, Delfshaven Coöperatie, MRDH e.a.

introductie Het onderzoek gebeurt op (de koppeling van) 3 schaalniveaus: regio, wijk en gebouw, en tegen de internationale achtergrond van de klimaatafspraken. Twee andere werklijnen doorkruisen: M4H+ als gebied waar alle opgaven samenkomen en de vertaalslag van de opgedane kennis naar handelingsperspectief: “hoe kan de overheid hiermee aan de slag en welke instrumenten kunnen worden ontwikkeld?” De energietransitie wordt als maatschappelijk project benaderd, vanuit de logica energie = ruimte = solidariteit. De koppeling tussen maatschappelijke ontwikkeling en stadsontwikkeling staat centraal: de energietransitie als *driver* voor inclusieve stadsontwikkeling.

IABR–Atelier Oost-Vlaams Kerngebied

locatie regio Gent

opdrachtgevers IABR en Provincie Oost-Vlaanderen

partners Departement Omgeving Vlaanderen, stad Gent, Veneco en de 28 gemeenten in de Gentse regio

introductie Vanuit de nood aan een nieuw woonbeleid wordt – in samenwerking met lokale besturen, intercommunales, kennisinstellingen, mobiliteitsactoren, de vastgoedsector, de regionale landschappen, het middenveld en de Provincie – een proactieve strategie uit om het Oost-Vlaamse Kerngebied kwaliteitsvol en geïntegreerd te ontwikkelen. Maar het woonbeleid kan niet los bekeken worden van de andere uitdagingen die zich manifesteren. Integendeel. Een nieuwe woonstrategie kan enkel succesvol zijn als ze bijdraagt aan de integrale versterking van het gehele metropoolgebied en diens aanwezige ruimtelijke kwaliteiten en kapitaal, opgedeeld in drie pijlers: ‘productief landschap’, ‘ruimte voor productie’ en ‘de verbonden figuur’.

Pulsapp

locatie Bedrijventerreinen Metropoolregio Rotterdam Den Haag (MRDH)

partners Superuse Studios, DCMR, Gemeente Den Haag, Gemeente Rotterdam, amped, BlueCity en PulsUp

introductie Superuse Studios onderzoekt, ontwerpt en bouwt vernuftige interieurs en gebouwen en ontwikkelt strategieën voor inventieve stedelijke transformaties. ‘Wij zijn er van overtuigd dat we met bestaande grondstoffen, reeds gebouwde omgeving en infrastructuur ruimschoots kunnen voorzien in de huidige behoefte aan mooie, functionele en sociale ontwerp oplossingen. Zo kan de enorme voetafdruk van architectuur en design aanzienlijk worden verkleind.’ De door ons ontwikkelde methode hiervoor hebben we Superuse genoemd; het gebruik maken van lokale reststromen en daarbij functioneel, esthetisch en milieutechnisch optimaal gebruik maken van hun typische eigenschappen ten behoeve van nieuwe ontwerpen. Superuse Studios is bekend vanwege haar spraakmakende ontwerpen, maar ook de door haar ontwikkelde aanpak, methoden en gereedschappen die ‘open source’ worden gedeeld met de ontwerpgemeenschap. Dit alles teneinde slim gebruik van verspilde grondstoffen en energie mogelijk te maken door het maken van nieuwe verbindingen.

IABR–2018+2020–THE MISSING LINK–DELTA ATELIER–DEELNEMERS

Circulair Laboratorium Potterij Mechelen

<i>locatie</i>	Mechelen
<i>partners</i>	OVAM, BUUR, Miss Miyagi, Thomas More, OCMW, Stad Mechelen, Vlaanderen Circulair en Team Vlaams Bouwmeester
<i>introductie</i>	<p>In de Potterij te Mechelen heeft OVAM de ambitie om de relatief kleine site samen met de verschillende partners (stad Mechelen, Thomas More, OCMW, Vlaanderen Circulair) en actoren (BUUR, Miss Miyagi, H30, Arte Nova, Mest, ...) uit te bouwen tot een voor het publiek toegankelijke ankerplek in Mechelen die kansen biedt aan waardevolle initiatieven in het kader van circulaire economie, en uitgroeit als baken en showcase voor circulaire economie in Vlaanderen.</p> <p>De praktijk wil aantonen dat de complexiteit van onderbenutte en vervuilde terreinen een vruchtbare bodem kan zijn voor stedelijke projecten met een grote maatschappelijke return on investment, mits het loslaten van conservatieve ontwikkelingspraktijken. Als Living Lab wordt een inspirerende showcase gerealiseerd voor de overheid die haar voorbeeldfunctie binnen de CE wil opnemen, en voor producenten die hun demontabele bouwsystemen breder willen promoten.</p>

HARVEST-BK

<i>locatie</i>	Parkstad Limburg
<i>partners</i>	TU Delft Faculteit Bouwkunde leerstoelen Landschapsarchitectuur & Architectural Engineering, Centraal Bureau voor de Statistiek, World Council on City Data en lokale partners, waaronder Veldacademie
<i>introductie</i>	<p>Met testsites Parkstad Limburg en Bandung wordt bij Bouwkunde TUDelft een nieuw integraal model geïntroduceerd waarbij de afstudeerstudio's van Architectuur & Engineering en Landschapsarchitectuur integraal worden ingepast. Studenten van verschillende disciplines werken met professionals door de schalen aan integrale en uitvoerbare ontwerp oplossingen, waarbij stedelijk metabolisme thema's zoals energie, water, voedsel en vervoer in samenhang ontworpen worden. Brede ervaring met jarenlang werken op beide testsites en metabolisme thema's, geeft de mogelijkheid om snel met lokale netwerken en kennis, ruimtelijk architectonisch te ontwerpen. I.s.m Veldacademie, CBS en Geomatics worden in lokale setting wetenschappelijke en maatschappelijke kennis verbonden, zodat sociale implicaties van functioneel ruimtelijke omwentelingen mee ontworpen worden. Dit leidt tot implementatie van synergetische projecten en vormt een voedingsbodem voor versnellen en opschalen.</p>

BEHEER VAN INFRASTRUCTUUR

IABR–Atelier Rotterdam

<i>locatie</i>	Rotterdam
<i>opdrachtgevers</i>	IABR, Gemeente Rotterdam (Stadsontwikkeling, Resilient Rotterdam) en Havenbedrijf Rotterdam
<i>partners</i>	Havensteder, Delfshaven Coöperatie, Metropoolregio Den Haag Rotterdam (MRDH) e.a.
<i>introductie</i>	<p>Het onderzoek gebeurt op (de koppeling van) 3 schaalniveaus: regio, wijk en gebouw, en tegen de internationale achtergrond van de klimaatafspraken. Twee andere werklijnen doorkruisen: M4H+ als gebied waar alle opgaven samenkomen en de vertaalslag van de opgedane kennis naar handelingsperspectief: "hoe kan de overheid hiermee aan de slag en welke</p>

instrumenten kunnen worden ontwikkeld?” De energietransitie wordt als maatschappelijk project benaderd, vanuit de logica energie = ruimte = solidariteit. De koppeling tussen maatschappelijke ontwikkeling en stadsontwikkeling staat centraal: de energietransitie als *driver* voor inclusieve stadsontwikkeling.

Kopgroep Stedelijk Beheer

locatie
betrokken partners

diverse steden in Nederland

introductie

Diensten Stadsbeheer/Stadswerken van de gemeenten Rotterdam, Leiden, Zoetermeer, Zwolle en Almere, gefaciliteerd door Hiemstra en De Vries Beheer is een van de sleutels bij het zoeken naar oplossingen voor de stedelijke transitie. We bezitten in Nederland als overheden voor een astronomisch bedrag aan kapitaalgoederen (zoals wegen, viaducten, rioleringen) die we beheren. Het grootste deel van deze kapitaalgoederen moet in de komende decennia vervangen worden. Immers de meeste steden zijn het hardst gegroeid in de naoorlogse periode. De 'dure' systemen zoals riolering en wegen en viaducten zijn aan vervanging toe. Hiervoor is geld beschikbaar. Iedere vervanging is een kans voor vernieuwing. Veel transities vragen om hoogwaardige technologische kennis. Deze kennis is beschikbaar in de beheerwereld. Met het geld én de ingenieurskennis heeft de beheerwereld de sleutel in handen om concrete oplossingen te vinden voor de nieuwe 'grote' vraagstukken.

Studio Marco Vermeulen

locatie
initiatiefnemer
introductie

Nederland

Studio Marco Vermeulen

Het onderliggend concept in het werk van Studio Marco Vermeulen is de wederkerigheid tussen programma, locatie en grondstoffen. Door deze op slimme wijze te koppelen ontstaan nieuwe programmatische allianties en typologieën. Dit vereist een maximale verbreding van het vak van ruimtelijk ontwerper. Studio Marco Vermeulen omvat de disciplines architectuur, stedenbouw, landschapsontwerp, regionaal ontwerp en ontwerpend onderzoek en is actief in de domeinen energie, klimaatadaptatie, biobased economy, circulariteit en voedsel. Wij beschouwen ons zelf als generalisten die in staat zijn om specialistische kennis te ontsluiten en instrumenteel te maken voor integrale ruimtelijke vraagstukken. Wij hebben de afgelopen jaren veel 'hands on' expertise ontwikkeld met actuele ruimtelijke opgaven, ontwerpend onderzoek, systemisch ontwerp en de wijze waarop stromen geaccommodeerd kunnen worden in de fysieke omgeving. We hebben goed zicht op de ruimtelijke consequenties en kansen die gepaard gaan met de verschillende maatschappelijke transitieën.

OVAM Soil + Land Stewardship Building

locatie
partners
introductie

Vlaanderen en Nederland

OVAM, UHasselt, ShiftN en consortium in opbouw met Vlaamse en Nederlandse partners

Bodem en land zijn waardevolle, kwetsbare (zeer traag hernieuwbare) en vaak onzichtbare vitale onderdelen van ons natuurlijk kapitaal. De toenemende invloed van de mens zet ze onder druk en maakt het broodnodig om ze te beschermen, beheren en waar nodig herstellen. De diensten van bodem en land als 'commons' staan echter in conflict met het principe van grondbezit. Grondeigenaars hebben enerzijds rechten/lusten/vrijheden/opbrengsten vanuit hun eigendom, en anderzijds evenzeer plichten/lasten/verantwoordelijkheden tegenover maatschappij en omgeving. "Soil and Land Stewardship" houdt in dat gebruikers bodem en land op een evenwichtige manier (als een goede

huismoeder of huisvader) beheren, voor álle betrokkenen én voor de toekomstige generaties. OVAM zoekt en test samen met partners uit hoe stewardship het bodembewustzijn en de daaruitvolgende bodemzorg in de praktijk helpt groeien.

<i>locatie</i>	Ontwerpen vanuit de ondergrond Regio Twente
<i>partners</i>	Saxion Hogeschool (Lectoraten Bodem en Ondergrond, en Duurzame Leefomgeving), CroonenBuro5, gemeenten Almelo, Hengelo en Enschede en provincie Overijssel
<i>introduce</i>	De coalitie combineert een ontwerpende stedenbouwkundige benadering met een bestuurskundig perspectief. Met deze combinatie willen wij de ontbrekende verbinding tussen boven- en bovengrond vormgeven, en de kloof slechten tussen de ruimtelijke disciplines en bodemexperts. Meer generiek onderzoeken wij op welke wijze een ontwerpende benadering helpt bij het slechten van de kloof tussen ruimtelijke disciplines en expert-domeinen in het algemeen. En op welke wijze een ontwerpende benadering helpt bij het herstel van vertrouwen tussen burgers, lokale overheden en het Rijk. Tenslotte kiezen we ook in het bestuurskundig perspectief een ontwerpende benadering, waardoor de samenhang tussen de stedenbouwkundige en bestuurskundige benadering wordt versterkt en nieuwe multidisciplinaire ontwerpende praktijken kunnen ontstaan.

ALTERNATIEVE ONTWIKKELMODELLEN

<i>locatie</i>	Bottom-up gebouw- en gebiedsontwikkeling Vlaanderen
<i>initiatiefnemer</i>	Miss Miyagi
<i>introduce</i>	Miss Miyagi gelooft dat de stad terug gebouwd moet worden voor haar gebruikers. Miss Miyagi specialiseert zich daarom in het initiëren en coördineren van ab-normale vastgoedprojecten met een maatschappelijke meerwaarde, ontwikkeld vóór en dóór haar eindgebruikers. Miss Miyagi begeleidt gebruikers / bouwheren van A tot Z bij de realisatie van hun projecten. Miss Miyagi zoekt ook actief panden voor gebruikers om er zelf mee aan de slag te gaan. Zo ontstaan inspirerende nieuwe vormen van wonen, werken en leven die de huidige praktijk van stad maken in vraag stellen.
<i>locatie</i>	Ruimte: Timelab Gent
<i>partners</i>	OVAM, Team Vlaams Bouwmeester, A2O architecten, Vlaamse Gemeenschap, Stad Gent en verschillende Vlaamse kennisinstellingen en lokale stakeholders
<i>introduce</i>	Enerzijds is er NEST, de tijdelijke invulling van de oude stadsbibliotheek van Gent met meer dan 100 initiatieven en een open generatief programma. Anderzijds is er RSL Op Post, de permanente invulling van een postgebouw in Roeselare met sociale en innovatieve partners. Beide projecten tonen aan dat de relaties tussen alle betrokkenen en geaffecteerden in een gedeeld project herdacht moeten worden. De praktijk toont m.a.w. aan dat er veel werk te verrichten is op het vlak van het organisatiemodel en dat dit in direct verband staat met hoe we met gedeelde ruimte en hulpbronnen omgaan en dus op het businessplan voor het project. De kennis uit voorbije projecten zullen we opnieuw implementeren in het project RUIMTE en verder onderzoek voeren op een industrieel pand nabij Dampoort, Gent.

locatie
initiatiefnemer
introduce

Duurzame Economische Planning
Vlaanderen
BUUR
Het vormgeven aan de productieve stad of circulaire economie is niet zozeer een zaak van oppervlaktes voor bedrijven, maar vraagt om het scheppen van optimale stedelijke condities voor het doen floreren van een duurzaam, divers en veerkrachtig economisch systeem. BUUR ziet de rol van de stedenbouwkundige in dit soort processen verschuiven van de 'masterplanner' naar 'partner in transitie' waarbij het ruimtelijk ontwerp een basis vormt om verschillende actoren te betrekken, maar vooral om de relaties tussen deze actoren scherp te stellen en opportuniteiten voor meerwaarde-creërende relaties te duiden. Doorheen haar projecten onderzoekt BUUR nieuwe planningsprocessen en -methodieken voor het versnellen van de transitie naar nieuwe duurzame economieën.

locatie
initiatiefnemer
partner
introduce

RE-ST
Antwerpen / Vlaanderen
RE-ST
Team Vlaams Bouwmeester
Als praktijk is RE-ST actief met het bouwen en niet-bouwen, binnen het domein van het ontwerpen, herbestemmen en restaureren van gebouwen, studie en masterplanning, contextueel bouwen, optimalisatie van het bouwprogramma, meervoudige programmering, ontwerp van publieke ruimtes, naast praktijkgericht (ontwerpend) onderzoek. Haar onderzoek naar de winst van het niet-bouwen was een eerste zoektocht naar een bewuste weerstand tegen het bouwen, en tevens inspiratie voor meerdere ontwerpprocessen van lopende architectuurprojecten. Het onderzoek kende een boeiende output met het benoemen van meerdere tactieken om ruimtelijke behoeften op te lossen binnen bestaand patrimonium. Deze kunnen dus breed gehanteerd worden bij het activeren van bestaande ruimte. Misschien meer nog was het onderzoek een voorbode voor een intense interesse in het ontbouwen van Vlaanderen. Hoe kan Vlaanderen ruimtelijk krimpen? Hoe kan Vlaanderen haar huidige én toekomstige ruimtelijke behoefte beantwoorden zonder bijkomende grondinname. Deze ambitie is vandaag de kern van het toekomstige ruimtelijk beleid in Vlaanderen. Hoe kunnen we 'plaats maken' in plaats van 'plaats vinden'.

locatie
partners
introduce

Open Promotor Platform
Antwerpen en Brussel
Endeavour, Peter de Groot Real Estate, Bagaar en 51N4E
Dit project onderzoekt de mogelijkheden van een laagdrempelig platform (het Open Promotor Platform) dat zowel burgers, bedrijven als overheden concrete instrumenten aanreikt en bundelt om gebouwen op een co-productieve, open-source, en duurzame manier te herprogrammeren en ontwikkelen. Op deze manier stimuleert het platform nieuwe multidisciplinaire samenwerkingsvormen die kansen bieden voor (combinaties van) programma's en invullingen, gekoppeld aan innovatieve business-modellen, die vaak geen plek vinden op de reguliere vastgoedmarkt, wat op zijn beurt resulteert in veerkrachtigere en meer diverse steden. Het Open Promotorplatform hoopt bij te dragen aan het debat over hoe we samen onze steden kunnen vormgeven en verduurzamen met een heel concreet experiment dat verschillende potenties met elkaar verbindt om zo iets nieuws te creëren.